

УДК 159.9.37:017.92:371.1

ББК

С

*Рекомендовано до друку на засіданні вченої ради
Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих
НАПН України (протокол № 7 від 27 червня 2013 р.)*

Рецензенти:

Бех І.Д. - доктор психологічних наук, професор, дійсний член НАПН України, директор Інституту проблем виховання НАПН України;

Самодрин А.П. – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Кременчуцького інституту Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля;

КОД Психологічні засади розвитку духовної культури педагогічного персоналу: посібник. – К.: 2013. – 280 с. Бібліогр.: с. 252-278.

ISBN

У посібнику подано результати науково-дослідної роботи колективу наукових співробітників відділу педагогічної психології і психології праці Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України з проблеми розвитку духовної культури педагогічного персоналу в сучасних соціально-психологічних умовах.

У змісті посібника висвітлено теоретико-методологічні основи та методичні підходи до вивчення духовної культури педагогічного персоналу, історико-психологічні основи та раціоналістичні засади розвитку духовної культури педагогів.

Окрема увага приділена проблемам психологічної діагностики розвитку складових духовної культури педагогічного персоналу, зокрема, презентовано новий дослідницький інструментарій – опитувальник з вивчення рівня розвитку духовної культури педагога, що є колективною розробкою. Наведено результати апробації опитувальника та презентовано

психолого-педагогічні засоби розвитку компонентів духовної культури педагога у формі консультативної, тренінгової взаємодії та інших форм психологічної роботи.

Книга може бути корисною вчителям, соціальним педагогам, шкільним психологам, науковцям, докторантам, аспірантам, викладачам вищої школи, студентам, а також широкому загалу дорослих, які зацікавлені у власному самопізнанні, саморозвитку та професійній самореалізації.

УДК 159.9.37:017.92:371.1

ББК

ISBN

© Видавництво, дизайн, макет, 2013

Два розділи Олени Шкіренко до колективного посібника «Психологічні засади розвитку духовної культури педагогічного персоналу» розглядаються психологічні особливості діагностики та розвитку особистісно-професійної складової духовної культури педагогічного персоналу та розвитку духовної культури і цінностей особистості як основа розвитку компетентнісної складової майбутнього професіонала

Ключові слова: духовна культура, цінності особистості, компетентнісна складова майбутнього професіонала

Two sections of Shkirenko to the manual

“Psychological principles of development of spiritual culture of pedagogical personnel”

Two sections to the collective manual “Psychological principles of development of spiritual culture of pedagogical personnel” deal with the diagnostics and development of professional component of spiritual culture and values of pedagogical personnel

Key words: spiritual culture , values of a person, individual competence component of future professional

§ 2.6. Психологічні особливості діагностики особистісно-професійної складової духовної культури педагогічного персоналу (Шкіренко О.В.).

Розв'язання економічних, суспільно-соціальних, політичних проблем сучасності висуває перед системою освіти завдання не тільки навчити, але й виховати молодь, яка має стійкі духовно-моральні стандарти, сформовані загальнолюдські цінності, розвинуту духовну культуру.

В умовах життя сучасного суспільства значно підвищилися вимоги до особистості педагога, який має бути носієм не тільки знань, цінностей, духовної культури, але й взірцем для учнів, студентів – майбутнього України.

Зважаючи на це, дослідження і розвиток особистісно-професійної (компетентнісної) складової духовної культури і цінностей педагогічного персоналу є важливою науково-практичною проблемою.

Аналізуючи дослідження В.П. Андрущенко, М.В. Бастуна, О.О. Бодальова, Н.Д. Вінник, І.А. Зязюна, О.І. Моткова, Н.Г. Ничкало, Е.О. Помиткіна¹, В.В. Рибалки, З.Л. Становських, Т.М. Ткачової²,

¹ Помиткін Е. О. Психологічні закономірності та механізми духовного розвитку дітей і молоді. Дис... док. психол. наук: - 19.00.07. – К., 2009. – 438 с.

² Ткачова Т.М. Розвиток духовної культури особистості вчителя в системі методичної роботи закладів освіти міста: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 . Т.М. Ткачова; Луган. нац. пед. ун-т ім. Т.Г. Шевченка. – Луганськ, 2004. – 20 с.

Н.В. Чепелевої, вважаємо за доцільне зазначити, що *особистісно-професійна (компетентнісна) складова духовної культури особистості* має прямий зв'язок з системою світоглядних уявлень і переконань, які реалізуються у ставленні до себе, інших людей і оточуючого світу та виявляється як здатність особистості свідомо формувати, засвоювати, зберігати, примножувати і вчасно актуалізувати свої вміння, навички, досвід, цінності Добра, Краси, Істини, Любові у власній професійній діяльності.

Останнім часом виникла низка напрямів дослідження професійної компетентності вчительських кадрів (Н.В. Кузьміна, А.К. Маркова, Л.М. Мітіна, Ю.В. Пінчук, О.М. Семенов тощо). Науковці вважають, що термін «компетентність» найбільш доцільно вживати для реального рівня підготовки спеціаліста-випускника професійної школи, оскільки компетентність – більш конкретна особистісно-професійна мета та установка на підготовку висококваліфікованих фахівців (В.А. Болотов, В.В. Серіков, В.В. Синьов, М.А. Чошанов та ін.)

Теоретичний аналіз вищезазначеної проблеми дозволяє зазначити, що *компетентнісна (особистісно-професійна) складова духовної культури і професійних цінностей педагога* розуміється нами як сукупність знань, вмінь, навичок, творчого потенціалу, досвіду, майстерності, повноважень, які збагачуються духовними цінностями людства, орієнтуючись на ідеали Добра, Краси, Істини, Любові та дозволяють успішно вирішувати завдання навчально-виховного процесу, розвиваючи особистість учня згідно духовно-моральних принципів.³

³Шкіренко О.В. Духовна культура і цінності особистості як основа розвитку компетентнісної складової майбутнього професіонала /О.В. Шкіренко//Теоретико-методологічні питання розвитку загальної обдарованості особистості: Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції присвяченої 20-річчю заснування НАПН України, 13 березня 2012 р., М.Київ. – К.: ТОВ «Інформаційні системи», 2012. – С.143 –150.

Найкращий індикатор компетентності, професіоналізму, майстерності вчителя – вихованці. Якщо педагог приносить у дитячу аудиторію не тільки знання, але й любов, мажорний настрій, віру у перемогу добра, надію змінити життя людей на краще, любов, турботу, бажання посіяти в душі дитини Добро, Красу, Істину, якщо вчитель замислюється над саморозвитком, самопокращенням свого внутрішнього, духовного світу, постійно працює над розвитком професійних вмінь, навичок – він має розвинуту особистісно-професійну (компетентнісну) складову духовної, психологічної, професійної культури.

Процес розвитку компетентнісної (*особистісно-професійної*) складової духовної культури педагога – складний. Він передбачає визначення ієрархії особистісних цінностей, цілісний свідомий розвиток потребнісно-мотиваційної сфери, професійного вдосконалення, духовного потенціалу і використання глибинних ціннісних ресурсів: таких базових підструктур особистості, як здатність до плідного, конструктивного спілкування, творча спрямованість, дієвий гуманістичний, діловий характер, розвинута самосвідомість, життєва мудрість, продуктивний інтелект, динамічна і працездатна психофізіологічна основа особистості.

Отже, *метою* нашої роботи є дослідити рівень розвитку *особистісно-професійної* складової духовної культури педагогічного персоналу, визначити психологічні особливості формування внутрішнього світу особистості, допомогти розвинути особистісно-професійну (компетентнісну) складову духовної культури педагога, створити умови для самопізнання, саморозвитку вчителя.

Базою для проведення експериментальної роботи було обрано Інститут мистецької освіти КМПУ ім. Б.Д.Грінченка, Палац творчості дітей та юнацтва Солом'янського району м. Києва, Новомосковський колегіум № 11.

Об'єктом дослідження на діагностично-констатувальному етапі були 109 педагогів і 62 студента 3 і 4 курсів (майбутніх вчителів).

З викладачами і студентами, які брали участь в експерименті, була проведена відповідна підготовча робота щодо усвідомлення мети і задач, програми експерименту, оволодіння ними знаннями щодо теоретично-методичних основ розвитку компетентнісної складової духовної культури педагогічного персоналу.

Констатувальний експеримент здійснювався за визначеним нами психодіагностичним інструментарієм (табл.1): опитувальник для виявлення розвитку духовної культури педагогічних працівників, методика «Духовний потенціал особистості» Е.О.Помиткіна, методика діагностики мотиваційно-потребнісної сфери особистості О.Ф.Потьомкіної, методика С.С.Бубнової «Діагностика реальної структури ціннісних орієнтацій особистості», авторська анкета.

Таблиця 1

Психодіагностичні критерії та інструментарій дослідження рівня розвитку компетентнісної (особистісно-професійної) складової духовної культури педагогічних працівників

Психодіагностичні критерії	Рівні розвитку духовної культури	Психодіагностичний інструментарій
Розвиненість різних складових духовної культури	Початковий, середній, достатній, вищий рівні розвитку духовної культури	Опитувальник для виявлення розвитку духовної культури педагогічних працівників
Індивідуальні, сімейні, професійні, суспільно-соціальні, загальнолюдські, вищі цінності	Реальна структура ціннісних орієнтацій особистості, ієрархія особистісних цінностей	Методика С.С. Бубнової «Діагностика реальної структури ціннісних орієнтацій особистості»
Потребнісно-мотиваційна сфера	Розвиток отребнісно-	Методика діагностики потребнісно-

особистості	мотиваційної сфери, орієнтація особистості на альтруїзм- егоїзм	мотиваційної сфери особистості О.Ф.Потьомкіної
Духовний потенціал особистості	Розвиток духовного потенціалу особистості студента- правознавця	Методика Е.О.Помиткіна «Духовний потенціал особистості»
Розвиненість компетентнісної (особистісно- професійної) складової духовної культури педагога	Рівень розвитку компетентнісної (особистісно-професійної) складової духовної культури	Авторська анкета

Відповідно до мети нашого дослідження введено до психодіагностичного інструментарію систему валідних психодіагностичних методик⁴ (спостереження, бесіди, анкетування, тестові методики,⁵ соціометричні дані однокласників і колег-педагогів), а також групу методів обробки даних (якісний і кількісний аналіз, визначення кореляційних зв'язків).

Діагностична робота щодо визначення рівня розвитку компетентнісної складової духовної культури педагогічного персоналу проводилася з обов'язковим повідомленням і обговоренням результатів, а також проводилися консультації на основі даних тестування у формі індивідуальних та колективних бесід, що допомагало педагогам і майбутнім вчителям усвідомити свій рівень розвитку компетентнісної складової духовної культури.

За основу дослідження рівня розвитку духовної культури було обрано концепцією тривимірної, поетапно конкретизованої психологічної структури особистості, розроблену В.В.Рибалкою. Одним із соціально-

⁴ Галян І.М. Психодіагностика: навч. посіб. / І.М.Галян., – К.: Академвидав, 2009. – С. 431.

⁵ Райгородский Д.Я. Практическая психодиагностика. Методики и тесты. Учебное пособие. – Самара: Издательский дом «БАХРАХ – М», 2008. – С. 641.

психолого-індивідуальних вимірів структури є *компетентнісна* (особистісно-професійна) складова духовної культури.

Дослідження *компетентнісної* (особистісно-професійної) складової духовної культури педагогів (7) з використанням «Опитувальника з виявлення рівня розвитку духовної культури педагогічного персоналу дозволило встановити, що усереднений показник дорівнює 3,1 бали, тобто відповідає достатньому, але не високому рівню самооцінки (рис. 1).

У порівнянні з іншими показниками духовної культури рівень розвитку *компетентнісної* (особистісно-професійної) складової духовної культури (7) такий самий, як показник комунікативної складової (1); вище ніж рівень розвитку самосвідомості (2), майже збігається з мотиваційно-сміисловою (3), емоційно-почуттєвою (4), інтелектуальною (5) складовими і нижче ніж рівень розвитку характерологічної (6) складової духовної культури особистості.

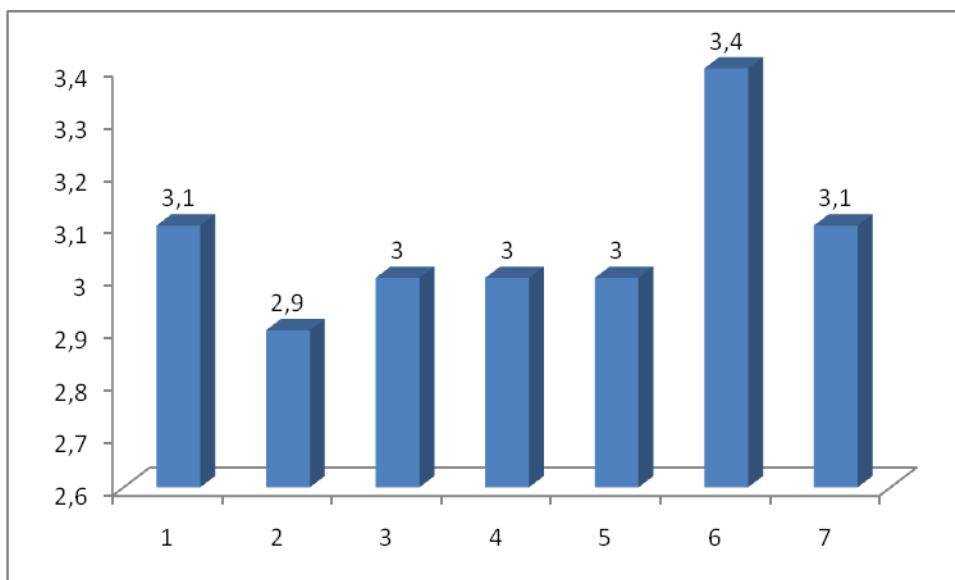

Рис. 1. Рівень розвитку 1- комунікативної складової; 2- самосвідомості, 3- мотиваційно-сміислової складової, 4- емоційно-почуттєвою складової, 5- інтелектуальною складової, 6- характерологічної складової, 7- компетентнісної складової духовної культури

Для розвитку особистісно-професійної (компетентнісної) складової духовної культури і цінностей педагогічного персоналу характерні чотири рівні: початковий, середній, достатній, вищий.

Результати експериментального дослідження рівня розвитку компетентнісної складової духовної культури педагогічного персоналу 109 педагогів і 62 студентів 3 і 4 курсів (майбутніх вчителів) наведено на рис.2.

Узагальнюючи результати констатувального експерименту, приходимо до висновку, що початковий рівень розвитку компетентнісної складової духовної культури мають 22,02% педагогів і 25,81% студентів.

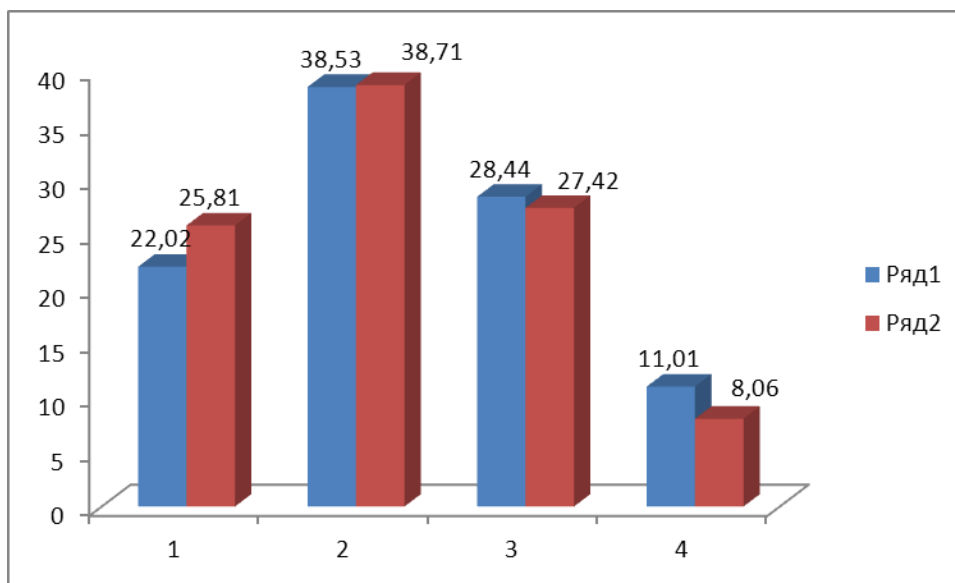

Рис. 2. Рівень розвитку компетентнісної складової духовної культури педагогів і студентів у відсотковому відношенні (%): 1-низький; 2-середній, 3-достатній, 4-вищий

Це означає, що майже четверта частина викладачів усвідомлюють необхідність набувати і удосконалювати особистісно-професійні якості, додаткові знання, уміння, навички для здійснення духовно-культурної

педагогічної діяльності. Педагогічні працівники з початковим рівнем розвитку духовної культури найчастіше мають орієнтацією на індивідуалістичні цінності. Для них характерний слабкий самоконтроль, імпульсивність, низький рівень емпатії і морально-етичних норм, невмотивоване почуття суперництва, зверхнє ставлення до інших, підвищена асоціальна активність (інтриги, бунт), порушення ієрархії мотивів та ціннісно-духовної регуляції, нездатність до вищих духовних почуттів, деструктивний розвиток духовно-моральної сфери, пов'язаний з певним внутрішнім конфліктом, дискомфортом. Вони мають бажання поглиблювати теоретичний та практичний рівні компетентнісної складової духовної культури і цінностей, але, нажаль, не докладають належних зусиль для саморозвитку.

Педагоги і студенти з середнім рівнем розвитку компетентнісної складової духовної культури (38,53% і 38,71%) вважають, що педагогічна компетентність педагога допомагає здійснювати самовдосконалення та розвивати духовну культуру і учнів, і батьків. Для педагогів з середнім рівнем сформованості духовної культури характерна орієнтація на суспільно-соціальні і сімейні цінності. Такі вчителі не завжди мають стійкість і несуперечливість ціннісної системи особистості, але вони адекватно оцінюють свої якості характеру, рівень розвитку культури і цінностей, здатні визначити свої недоліки, розпочати свідому боротьбу зі своєю духовно-моральною недосконалістю. Педагоги з середнім рівнем розвитку компетентнісної складової духовної культури накреслюють і намагаються досягнути духовні цілі у своїй педагогічній діяльності згідно традиційних духовно-моральних норм і стандартів.

Педагоги і студенти з *достатнім рівнем* розвитку компетентнісної складової духовної культури (28,44% і 27,42%) здатні ефективно вирішувати духовно-моральні проблеми, професійні завдання навчально-виховного процесу. Для них характерна ціннісна орієнтація на сімейні і

загальнолюдські, суспільно-соціальні, професійні цінності. Вчителів з достатнім рівнем сформованості духовних цінностей характеризує соціально-психологічна адаптованість і активність.

Вищий рівень розвитку компетентнісної складової духовної культури мають 11,01% педагогів і 8,06% студентів – майбутніх вчителів. Вони свідомо намагаються набувати духовно-моральні знання, засвоювати, зберігати, примножувати і вчасно актуалізовувати означені цінності Добра, Краси, Істини, Любові у власній професійній діяльності. Педагоги і студенти з *вищим рівнем* розвитку компетентнісної складової духовної культури визнають необхідність постійно поглиблювати теоретичні знання і практичні навички, які потрібні для успішного навчально-виховного процесу. Для педагогів і студентів з *вищим рівнем* розвитку *особистісно-професійної* складової духовної культури характерна любов до дітей, здатність до самовдосконалення, любов до педагогічної професії, розвинені волюві якості, доброзичливість, чуйність, врівноваженість, толерантність, рефлексія, людяність, ціннісна орієнтація на сімейні, загальнолюдські, вищі цінності.

Здійснюючи психологічну діагностику рівня розвитку компетентнісної складової духовної культури педагогів і майбутніх вчителів з іншими показниками, можна зробити висновок, що існує залежність, взаємовплив, взаємодетермінація між рівнем розвитку *особистісно-професійної* складової духовної культури і духовним потенціалом, потребнісно-емоційною спрямованістю особистості, ціннісною орієнтацією особистості.

При визначенні кореляційних зв'язків за Пірсоном, враховувалась значущість кореляційних коефіцієнтів ($r = 1,000$ – повна кореляція; $0,600 \leq r < 1,000$ – висока кореляція; $0,400 \leq r < 0,600$ – середня кореляція; $r < 0,400$ – низька кореляція; $-r < 0$ – обернено пропорційна кореляція).

За результатами статистичної обробки розвиток компетентнісної складової духовної культури педагогів і майбутніх вчителів прямо пропорційно корелює з орієнтацією на альтруїзм (0,854). Маючи готовність поступитися своїми інтересами заради блага інших, розвинуту самосвідомість, відповідальність, педагоги і студенти працюють над розвитком духовної культури, внутрішнього світу.

Обернено пропорційна залежність між орієнтацією на егоїзм (- 0,642) і розвитком компетентнісної складової духовної культури педагогів і майбутніх вчителів початкових класів вказує на необхідність створення належних умов для розвитку потребнісно-мотиваційної спрямованості, щоб сприяти пізнанню власної індивідуальності у зіставленні з класифікацією психологічних властивостей високодуховної особистості педагога і, тим самим, стимулювати роботу над самопізнанням, самокорекцією, самовираженням, самопокращенням.

Виразної залежності між рівнем розвитку компетентнісної складової духовної культури педагогів і майбутніх вчителів і рівнем духовного потенціалу в підструктурі психофізіології особистості не виявлено, однак існує середня кореляція між розвитком *особистісно-професійної* складової духовної культури педагогів і майбутніх вчителів та спрямованістю, характером, спілкуванням, інтелектом. Фігурує висока кореляція між розвитком компетентнісної складової духовної культури і самосвідомістю (0,786) та спрямованістю (0, 675) педагогів і майбутніх вчителів.

Педагоги і майбутні вчителі з розвинутим духовним потенціалом і розвинутою компетентнісною складовою духовної культури виявляють цілеспрямованість, розсудливість, винахідливість, передбачливість, вміння об'єктивно оцінювати себе та оточуючих, цілісність і гармонійність рис характеру, старанно виконують свої обов'язки. У них розвинена здатність до самопізнання, інтроспекції, прагнення до самовдосконалення.

Виявлено залежність між розвитком компетентнісної складової духовної культури і орієнтацією особистості на вищі, загальнолюдські, суспільно-соціальні, професійні цінності. За результатами вторинної статистичної обробки отриманих даних приходимо до висновку, що існує висока кореляція між розвитком компетентнісної складової духовної культури з ціннісною орієнтацією на вищі (0,847), професійні (0,786), загальнолюдські (0,603), сімейні (0,728) і середня кореляція на суспільно-соціальні (0,497) цінності. Це, очевидно, пояснюється бажанням дотримуватися духовно-моральних норм і стандартів, здатністю адекватно оцінювати дійсність, вмінням до диференціації добра і зла. Але помітна і обернено пропорційна залежність між орієнтацією на індивідуалістичні цінності (-0,756) і розвитком компетентнісної складової духовної культури.

Отже, огляд отриманих даних під час констатувального експерименту, анкетування та бесіди з педагогічним персоналом і студентами – майбутніми педагогами, зумовили необхідність розробки концептуальної моделі і методики «Шляхом Добра, Краси, Істини, Любові» для розвитку особистісно-професійної (компетентнісної) складової духовної культури педагогів, для формування потреби у духовно-моральному вдосконаленні, самоконтролі, самопізнанні та самопокращенні, підвищуючи рівень духовного потенціалу, морально-етичних норм, сформованість духовних цінностей і культури.

3.5. Методика „Шляхом Добра, Краси, Істини, Любові” як психологічний засіб розвитку особистісно-професійної складової духовної культури педагогів (О.В. Шкіренко).

Аналіз емпіричних даних під час констатувального експерименту, анкетування, бесіди з педагогічними працівниками та студентами – майбутніми вчителями зумовили необхідність обґрунтування моделі розвитку особистісно-професійної складової духовної культури педагогів. Модель розвитку особистісно-професійної складової духовної культури педагогічних працівників може являти собою концептуальну основу організації діяльності викладачів і кураторів вищих навчальних заходів з саморозвитку, самокорекції, самовдосконалення.

До психологічних засобів розвитку і самовдосконалення особистісно-професійної складової духовної культури вчителів, які можливо розробляти, спираючись на концептуальну модель, входять міні-лекції, семінари, конференції, диспути, бесіди, психолого-педагогічні рольові ігри, тренінги, консультування, зустрічі з «майстрами педагогіки», творчі особисті проекти духовного спрямування, методика „Шляхом Добра, Краси Істини, Любові” тощо.

Кардинальною метою нашої роботи є формування і розвиток особистості педагогічного працівника, котрий має високий рівень розвитку компетентнісної

(особистісно-професійної) складової духовної культури, потребнісно-мотиваційної сфери, духовного потенціалу, якостей і здібностей, які піддаються рефлексії, творчо використовуються у професійній діяльності.

У відповідності до цього нами вирішувалися наступні завдання формувального експерименту:

1. Розробити концептуальну модель розвитку особистісно-професійної складової духовної культури педагога.
2. Визначити експериментальну і контрольні групи педагогів.
3. Здійснити перевірку вищезазначеної моделі шляхом впровадження методики „Шляхом Добра, Краси, Істини, Любові” для розвитку особистісно-професійної складової духовної культури педагога.
4. Здійснити контрольний зріз дослідження і порівняти результати в експериментальній та контрольній групах.

В основу розробки концептуальної моделі розвитку особистісно-професійної складової духовної культури педагога покладено ієрархічну систему особистісних і духовно-професійних цінностей педагога, класифікацію психологічних властивостей високодуховної особистості вчителя, виявлені психологічні особливості і психологічні механізми духовного розвитку особистості, принципи духовно-особистісного підходу.

„У світському розумінні *духовність* пов’язується з особистісною спрямованістю на ідеали Краси (естетична спрямованість), Добра (гуманістична спрямованість), Істини (пізнавальна спрямованість) зумовлює героїзм, стійкість, активність особистості, яка свідомо протидіє потворному, злу та кривді”, – зазначив у своєму дослідженні Е.О. Помиткін.

У релігійному контексті *духовність* втілюється у такі категорії як Віра (у спасіння, вічне життя душі), Надія (на Бога, на перемогу добра), Любов (до ближніх, Батьківщини, Бога).

Оскільки розвиток особистісно-професійної складової духовної культури має прямий зв'язок з духовністю, то він має здійснюватись з урахуванням психологічних механізмів духовного розвитку: ідентифікації, децентрації, рефлексії, трансценденції, усвідомлення буттєвої єдності.

Майстерність педагога – в „олюдню ванні”, натхненності знання, яке не переноситься з книжок в аудиторію, а подається як власний погляд на світ. На ґрунті професійних знань формується педагогічна свідомість – принципи і правила, які є засадовими щодо дій і вчинків викладача. Ці принципи і правила кожний педагог виробляє и підставі власного досвіду, але осмислити, усвідомити їх можна лише за допомогою наукових знань, що потребують систематичного поповнення. Слід зауважити, що складність навчання педагога, набуття професійної компетентності полягає і в тому, до професійне знання має формуватися водночас на всіх рівнях: методологічному, теоретичному, методичному, технологічному. Це потребує розвиненого професійного мислення, здатності добирати, аналізувати й синтезувати здобуті знання у досягненні педагогічної мети, уявляти технологію їх застосування

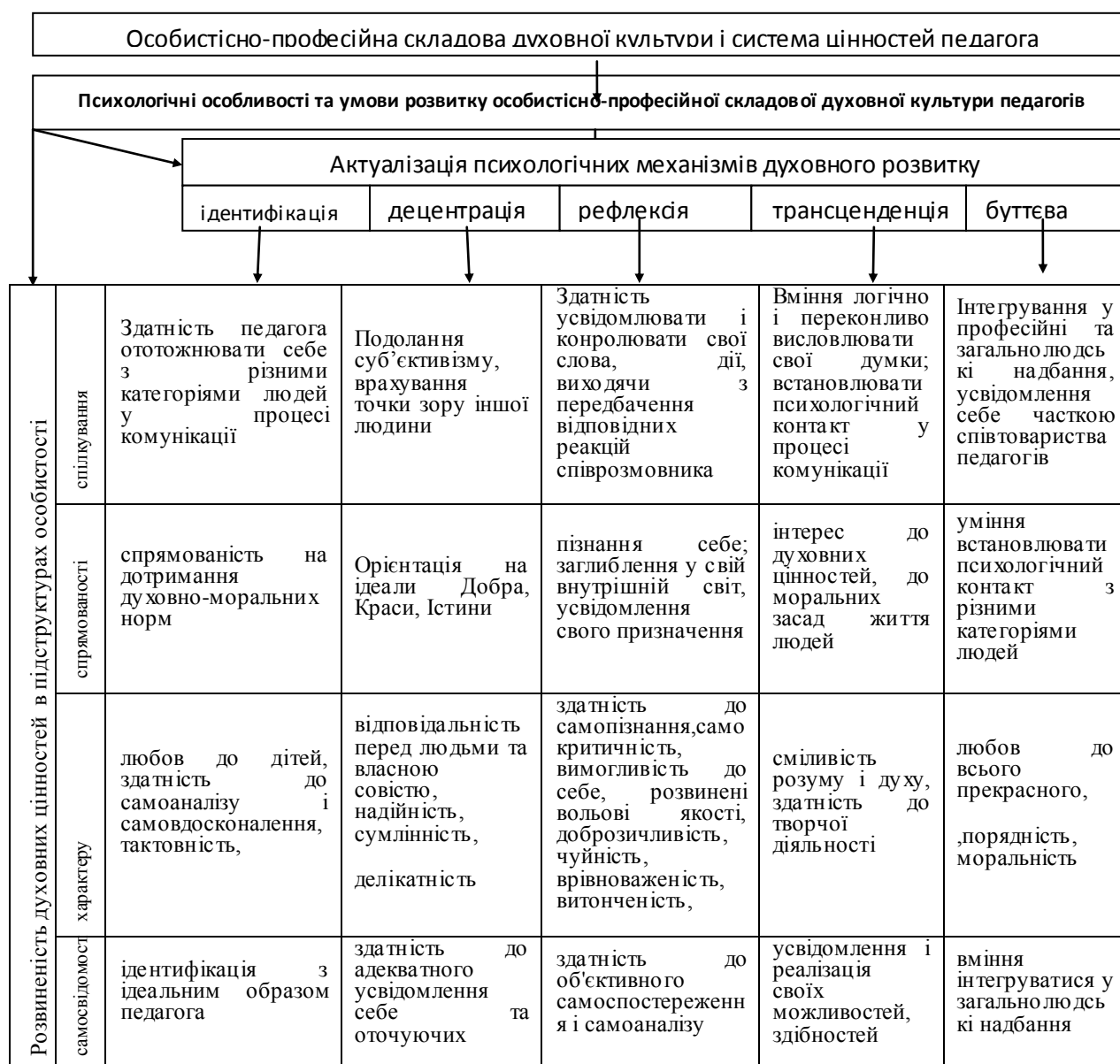
Специфіка компетентнісної (особистісно-професійної) складової духовної культури викладача або вчителя полягає в тому, що вона виступає як особистісне утворення, яке синтезує педагогічний досвід, ціннісну орієнтацію, психологічну, педагогічну, духовну культуру, які надають цілісності особистості завдяки готовності педагога до ефективної професійної діяльності.

Спираючись на духовно-особистісний підхід у дослідженні розвитку *компетентнісної* складової духовної культури педагогів, слід враховувати сукупність теоретичних уявлень, своєрідний методологічний інструментарій, який спрямований на розгляд особистості як найвищої цінності суспільства, вивчення ієрархічно-системної будови цінностей кожного індивіда, зважаючи на індивідуально-психологічні, ціннісні, вікові особливості людини, індивідуально-психологічні, вікові особливості людини, в контексті яких стає

можливий цілісний розгляд окремих психічних функцій, процесів, властивостей особистості.

Перш за все, вважаємо за доцільне схематично представити концептуальну модель розвитку особистісно-професійної складової духовної культури педагогів на рис. 1.

Рис. 1. Концептуальна модель розвитку особистісно-професійної складової духовної культури педагогів.

	досвіду	вміння швидко набувати додаткової педагогічної компетентності	досвід вирішувати складні педагогічні завдання і проблеми	здатність до самоаналізу власних можливостей	оволодіння духовно-моральними принципами	здатність до цілісного, системного сприймання світу
	інтелекту	інтелектуальна ініціатива, співвіднесення реального з ідеальним	сприйнятливість, чутливість, відкритість до нових фактів та інформації	рефлексія наявного і потрібного рівнів розвитку інтелекту та мислення педагога	володіння прийомами просторового уявлення	інтерес до закономірностей та духовно-моральних законів
	Психології	ідентифікація з професіоналами, які мають здатність до вирішення психолого-педагогічних питань	врахування індивідуально-типологічних можливостей оточуючих	рефлексивна інтроспекція педагогічної діяльності	активний пошук шляхів і методів фізичного і духовного вдосконалення	гармонічна єдність духовного і фізичного світу особистості

Розглянемо докладніше концептуальну модель розвитку особистісно-професійної складової духовної культури педагогів, до складу якої входить ієрархічна система духовних цінностей.

Ієрархічна система духовних цінностей особистості включає *індивідуальні* (самопізнання, самовдосконалення, самореалізація), *сімейні* (подружня вірність, єдність сімейного кола, позитивне вирішення сімейних проблем), *суспільно-соціальні* (прагнення до національної єдності, соціальна справедливість, порядок у державі, патріотизм, свобода, рівність, порозуміння між громадянами), *загальнолюдські* (збереження миру на планеті, милосердя та доброзичливість, потяг до естетики, культури, мистецтва, гармонія з природою, навколишнім середовищем), *вищі* (пошук істини, віра в Бога, високоморальна поведінка, вміння визнавати свою провину та прощати інших, любов, вірність, потреба служити людям та правді, єдність з усім організмом Всесвіту). Всі ці цінності складають ієрархічно-системну будову духовних цінностей з конструктивним вектором спрямованості від індивідуальних до вищих вічних цінностей та являють собою основу для формування духовно-професійних цінностей.

Враховуючи специфіку роботи педагогів, залежність ціннісних орієнтацій від цінностей професійної спільноти, ми вживаємо у нашому дослідженні *духовні цінності педагога* і *духовно-професійні цінності* як синоніми і вважаємо, що *духовні цінності педагога* – це прагнення донести знання і духовно-моральний стандарт до дитячого серця, повага до прав, честі і гідності вихованця, усвідомлення відповідальності перед Богом, людьми, власною совістю за якість підготовки до занять, твердість духовно-моральних принципів, розвинена духовна культура, любов, визнання, що дитина – найцінніший скарб Всесвіту.

Спираючись на духовно-особистісний підхід, узагальнюючи роботи Л.І. Божович, В.В. Давидова, Г.С. Костюка, О.М. Леонтьєва, Н.В. Павлик, Е.О. Помиткіна, В.В. Рибалки, З.Л. Становських та інших науковців, логічним є, на наш погляд, зазначити, що *психологічні особливості розвитку особистісно-професійної складової духовної культури* мають за основу психологічні механізми духовного розвитку особистості (ідентифікацію, децентрацію, рефлексію, трансценденцію, усвідомлення буттєвої єдності) і діяльнісний вимір тривимірної поетапно конкретизованої психологічної структури особистості (за В.В. Рибалкою) та *являють собою*:

- усвідомлення необхідності змін і перетворень внутрішнього світу особистості на краще, уявлення про свій ідеальний образ, відчуття високодуховних потреб і мотивів у сфері спрямованості;

- засвоєння системи необхідних знань, інформації, пошук істини, відчуття необхідності допомагати потребуючим, поділитися своїм досвідом та знаннями з оточуючими;

- усвідомлення особистих психічних станів, знаходження життєвих смислів та прийняття рішення щодо мети, задуму, ідеї, плану високодуховної діяльності, поведінки, дій і вчинків;

- прагнення особистості до абсолютного, досконалого та реалізація свого потенціалу в суспільно-корисній діяльності;

- осмислення і переживання своєї спорідненості з іншими, відчуття радості, задоволення від допомоги потребуючим, від самовіддачі, від досягнення цілей.

Вищезгадані психологічні механізми духовного розвитку особистості були визначені Е.О. Помиткіним. Вважаємо за доцільне їх розглянути докладніше.

Враховуючи специфіку роботи вчителів і вихователів, слід зазначити, що *ідентифікація педагога* – спроможність ототожнювати себе з дітьми та дорослими у процесі комунікації, вміння поставити себе на місце вихованця та зрозуміти його потреби, мотиви, цілі; прагнення усвідомити ієрархію цінностей дитини або іншої людини, вміння швидко набувати додаткової компетентності, здатність прийняти у свій внутрішній світ вищі духовно-моральні принципи як власні цінності, спрямованість на дотримання духовно-моральних норм.

Завдяки ідентифікації з іншими відбувається *децентрація* особистості – механізм подолання егоцентризму, споживацтва, суб'єктивізму – здатність враховувати інтереси інших, здібність до співпраці, вміння прислухатись до думки, поради співрозмовника тощо. Вивченню *децентрації* присвячено, зокрема, праці Ж. Піаже, І.Д. Беха, Т.І. Пашукової, Е.О. Помиткіна, К.В. Скороходько, В.С. Хомік.

Децентрація допомагає педагогу адаптуватися в колективі співробітників, переорієнтовувати своє мислення на потреби оточуючих, запобігти або подолати професійну деформацію, здійснювати взаємний обмін позитивним досвідом з колегами, посилити самоконтроль, самокритичність, сумлінність, рефлексію.

Завдяки рефлексії особистість здатна до усвідомлення, оцінювання своїх дій і поведінки, виходячи з передбачення відповідних реакцій іншої людини, – зазначають Н.І. Пов'якель та З.Л. Становських.

Значення рефлексії у життєдіяльності особистості важко переоцінити, адже будь-яка діяльність має співвідноситися з усвідомленням мотивів і смислів, отже – бути осмисленою. Самопізнання, рефлексія життєвого досвіду сприяє упорядкуванню системи цінностей особистості, допомагає їй у змінних соціальних умовах відстоювати головні життєві принципи, зберігати цілісність”, – вважає Е.О. Помиткін.

Рефлексія – процес пізнання особистих психічних станів. Завдяки *рефлексії* особистість педагога заглиблюється у свій внутрішній світ, пізнає себе, аналізує свої думки, потреби, мотиви дій, осмислює свої найцінніші риси характеру як важливих факторів ефективної роботи з дітьми, усвідомлює передумови, закономірності, механізми педагогічної діяльності, оцінює власні можливості в складних ситуаціях, досягає смислу свого життя, формує моральні принципи і духовні цінності.

Незважаючи на важливість виокремлених психологічних механізмів, слід констатувати, що вони не в повній мірі забезпечують розвиток духовної культури особистості. Прагнення до абсолютного, досконалого, ідеального є наслідком актуалізації психологічного механізму трансценденції. У філософському словнику поняття «трансцендентний» (лат.) трактується як той, що знаходиться поза межами.

Трансценденція сприяє розвитку внутрішнього світу, допомагає вчителю краще співвіднести категорії минулого, теперішнього і майбутнього, впоратися з явними складностями професії, протиріччями життя, розвинути потенційні можливості, звільнити творчу енергію, піднятися над буденністю, вивести життя на конструктивний вектор спрямованості, розвивати свій духовний світ, внутрішню культуру, відчути та усвідомити буттєву єдність.

Усвідомлення буттєвої єдності починається з встановлення добрих стосунків з учнями, батьками, родиною, друзями, коханою людиною, колегами, соціальними групами, які можуть розширюватися до масштабу людства, Всесвіту.

Виходячи із зазначеного, усвідомлення буттєвої єдності дозволяє вчителю долати ізольованість, інтегруватися у професійну спільноту та загальнолюдські надбання, збагатити ціннісно-смыслову сферу, досягти гармонію з оточуючим світом, трансформувати духовні цінності в особисті переконання, розвинути особистісно-професійну (компетентнісну) складову духовної культури педагогічних працівників.

Узагальнюючи вищезазначене, слід зазначити, що психологічні механізми духовного розвитку особистості здатні допомогти педагогу усвідомити ієрархію своїх цінностей та цінностей іншої людини, зрозуміти особисті психічні стани, інтегруватися у професійні та загальнолюдські надбання, здійснювати обмін позитивним досвідом, подолати ізольованість, досягти злагоди з мікро- і макросоціумом.

Виходячи з того, що розвиток духовної культури особистості здійснюється з урахуванням розвитку духовного потенціалу в підструктурах спілкування, спрямованості, характеру, самосвідомості, інтелекту, досвіду, психофізіології, було введено всі ці компоненти до складу концептуальної моделі розвитку особистісно-професійної складової духовної культури педагогів.

Визначивши психологічні механізми духовного розвитку особистості педагога, слід зазначити психологічні умови розвитку духовної сфери вчителя.

Психологічні умови, котрі сприяють розвитку духовних цінностей і особистісно-професійної складової духовної культури педагогічного персоналу:

1. Цілісний, системний, неперервний процес розвитку духовних цінностей і особистісно-професійної складової духовної культури особистості педагога.
2. Створення атмосфери любові, єдності, довіри, підтримки, цілеспрямованості, взаєморозуміння, злагоди, гармонії стосунків міжколегами.
3. Формування позитивної мотивації вчителів до професійної діяльності, духовного розвитку.
4. Впровадження психологічної профілактики, яка передбачає постійну роботу психологів по запобіганню можливих міжособистісних проблем, професійного вигорання; психологічне консультування, яке допомагає вирішувати проблеми, з якими до психолога звертаються вчителі та учні.
5. Врахування індивідуально-психологічних характеристик особистості (природжених або набутих), які мають безпосередній зв'язок з переконаннями, інтересами, здібностями, рисами характеру, ідеалами, рівнем сформованості духовних цінностей і культури фахівця.
6. Орієнтація процесу професійної підготовки на суб'єктивну позицію вчителя як носія духовних цінностей і культури.
7. Реалізація особистісно-духовного підходу і принципу ціннісно-сміслової детермінації.
8. Врахування психологічних особливостей формування духовних цінностей і особистісно-професійної складової духовної культури у студентів.

Отже, *концептуальна модель розвитку особистісно-професійної складової духовної культури педагогів* являє собою інтеграцію психологічних понять, явищ, процесів, які сприяють вивченню і упорядкуванню особистісно-професійної (компетентнісної) складової духовної культури, спрямовують особистість на самопізнання, самоаналіз, саморозвиток внутрішнього світу особистості.

Згідно вищезазначеної концептуальної моделі була розроблена методика „Шляхом Добра, Краси, Істини, Любові” для педагогічних працівників.

Методика передбачає виправдати сподівання педагогів зрозуміти себе, існуючи духовно-моральні принципи, стандарти, розвинути свій внутрішній світ, духовний потенціал, потребнісно-мотиваційну спрямованість, особисті здібності, нахили, риси характеру, особистісно-професійну (компетентнісну) складову духовної культури.

Задача методики „Шляхом Добра, Краси Істини, Любові” полягає в активізації потреби в самопізнанні, самовдосконаленні та самореалізації у розвитку *особистісно-професійної (компетентнісної)* складової духовної культури педагогів.

Етапи реалізації методики було визначено, спираючись на діяльнісний вимір психологічної структури особистості (В.В. Рибалка).

1) *Мотиваційно-аналітичний етап* характеризується прагненням усвідомити власну ієрархію цінностей, наслідувати професійно важливі якості видатних педагогів. На цьому етапі необхідно активізувати у педагогічних працівників потребу в самопізнанні, самовдосконаленні, самореалізації у навчально-виховній діяльності.

2) *Пізнавально-педагогічний етап* характеризується засвоєнням необхідних педагогічних технік і психологічних знань, різними розумовими завданнями. У процесі пізнання використовуються такі види розумових операцій: аналіз і синтез, порівняння, абстрагування та конкретизація. Педагогу необхідно розвивати творче мислення, уяву, вміння конструювати розумові моделі.

3) *Уявити цілеутворюючий та конструктивно-результативний* етапи діяльності не можливо без прогнозування, планування, прийняття рішень. Цілеутворюючий етап визначається здатністю до вибору стратегічно-тактичних завдань, вмінням моделювати, передбачувати послідовність та наслідки поведінки, дій.

4) *Конструктивно-результативний* етап виявляється у вмінні досягти запланований позитивний результат під час навчально-виховного процесу.

5) Аналізуючи *емоційно-регулятивний* етап, слід зауважити, що духовна культура і цінності формуються на основі оцінки певного об'єкту, а враження про події відбувається саме на основі емоцій, які викликає об'єкт оцінювання. Тому процес формування духовної культури і цінностей цілковито залежить від емоційного фону під час усвідомлення і набуття знань в процесі емоційного впливу.

„У роботі з системою цінностей особистості емоційна складова є первинною, а рефлексивна – вторинною”, – зазначив О.Г. Видра. Він зауважив: „Якщо корекція цінностей відбувається тільки на рівні усвідомлення, рефлексії, виникає опір особистості перебудові ціннісної ієрархії. Якщо ж особистість вивести на певний емоційний рівень, то людина стає готовою до таких змін, опір особистості до цього в таких умовах є мінімальним, іноді взагалі відсутній. У даному випадку емоції повинні бути професійно орієнтовані”.

Слід зазначити, що – емоційно-регулятивний компонент діяльності педагога пов'язаний з емоційною напругою, з необхідністю контролювати власні емоції в складних, проблемних педагогічних ситуаціях, до яких потрібно бути готовим.

Шляхи реалізації методики „Шляхом Добра, Краси, Істини, Любові” складаються у певну систему науково-обґрунтованих теоретичних і практичних дій, що сприяють розвитку духовної культури і формуванню духовних цінностей особистості. Методика „Шляхом Добра, Краси, Істини, Любові” представлена у додатку 6.

За наслідками впровадження психологічних засобів розвитку особистісно-професійної складової духовної культури педагогів була

здійснена експериментальна перевірка її ефективності та наведено результати формувального експерименту.

У формувальному експерименті брали участь 32 педагога в експериментальній групі (Новомосковський колегіум № 11) та стільки ж педагогічних працівників м. Києва у контрольній групі.

Під час формувального експерименту в експериментальній групі проводились теоретичні, практичні заняття, міні-лекції, індивідуальні консультації, диспути, бесіди, психолого-педагогічні рольові ігри, семінари, конференції, тренінги, зустрічі з фахівцями, творчі особисті проекти духовного спрямування, методика „Шляхом Добра, Краси Істини, Любові”. З педпрацівниками контрольної групи проводились психолого-педагогічні заходи лише за традиційною схемою.

Узагальнюючи результати формувального експерименту, можна зробити висновок, що після реалізації психологічних засобів розвитку особистісно-професійної складової духовної культури особистості в експериментальній групі значно покращились показники розвитку духовної культури педагогів.

До реалізації психолого-педагогічних заходів в експериментальній та контрольній групах показники майже не відрізнялись, але після формувального експерименту показники розвитку особистісно-професійної складової духовної культури педагогів зазнали позитивних конструктивних змін, що позначилось на розвитку духовної культури педагогів (рис.2).

Результати повторної діагностики розвитку компетентнісної складової духовної культури педагогів засвідчили значні позитивні зміни в експериментальній групі. Тоді як у контрольній групі майже нічого не змінилось.

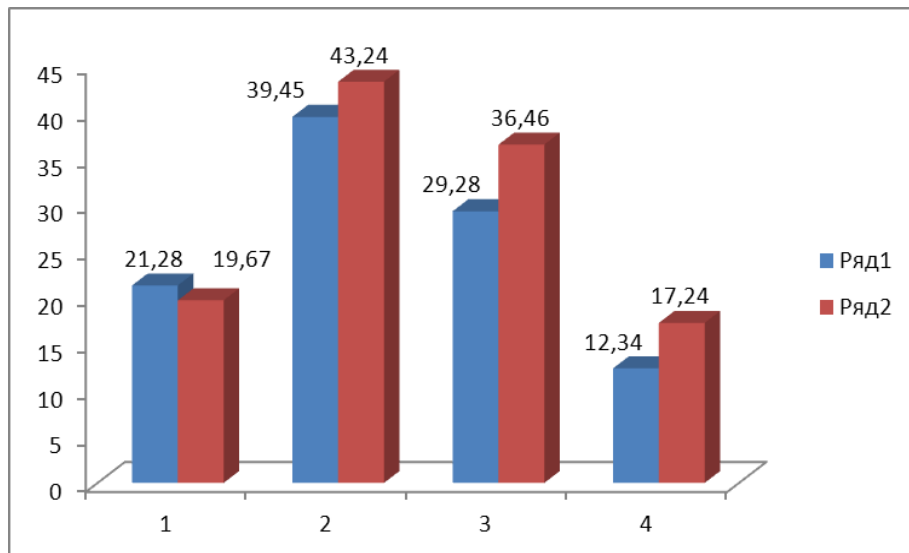

Рис. 2. Показники розвитку- компетентнісної складової духовної культури педагогів у відсотковому відношенні (%) в контрольній (ряд 1) та експериментальній (ряд 2) групах після реалізації психолого-педагогічних заходів, де 1-низький; 2-середній, 3-достатній, 4-вищий рівень

Статистична обробка середніх показників за t-критерієм Стьюдента (програма SPSS, Statistics 17.0) для парних вибірок представлена у таблиці 1.

Таблиця 1

Статистична обробка середніх показників для парних вибірок

Парні вибірки	N	Кореляція	2-х стороння значущість
VAR00001 VAR00002	32	,637	,000

Статистична обробка середніх показників для парних вибірок дозволяє зробити висновок, що відмінності між результатами в експериментальній групі вчителів Новомосковського колегіуму після проведення формувального експерименту є статистично значущими і засвідчують достовірність позитивних зрушень, що відбулися завдяки впливу створених психолого-педагогічних умов та використанню психолого-педагогічних форм роботи з педагогічними працівниками.

Отже, якщо особистість педагога постійно працює над самопізнанням, самовдосконаленням, над пошуком Істини, Добра, Краси, Любові, якщо мета життя спрямована на саморозвиток та на допомогу потребуючим, дбайливе ставлення до дітей, буття та до всього живого, то можна говорити, що така людина має вищий рівень свідомості, сформованість духовних цінностей, розвинуті складові духовної культури. Але шлях до досконалості – безперервний, безупинний, тому ніколи не потрібно зупинятись на досягнутому, не повертатись до егоцентричних, примітивних потреб, коли людина перестає враховувати інтереси інших.

Подальші дослідження у цьому напрямі передбачають розробку відповідних методичних рекомендацій педагогічним працівникам.

ЗАКЛЮЧНА ЧАСТИНА

Розвиток духовної культури особистості педагогічного працівника – багатогранна проблем, що потребує від науковців, самих педагогів, керівників навчальних закладів і системи освіти в цілому, спільних дій, виважених рішень, творчих пошуків, експериментальної роботи, прояву високого рівня педагогічної майстерності. Ця співпраця має також опиратись на ідеєю гармонійного розвитку особистості на засадах Істини, Добра, Краси, Творчості, Свободи. Відданість цим вищим цінностям створює основу духовної культури особистості вчителя.

Особистість як суспільний суб'єкт творчості, гуманізму, рефлексії, духовності слід розуміти як тілесно-душевно-духовне утворення, що створює духовні цінності, вносить їх у своє буття, удосконалюючи свою життєдіяльність і діяльність суспільства. Особистість педагога, при цьому, забезпечує творчий характер сприймання, збереження, використання й трансцендентування духовних цінностей заради прогресу життя людини і суспільства.

Духовно-особистісний підхід до вивчення духовної культури педагогічних працівників дозволив по-новому поглянути на методологічні та методичні аспекти вивчення обраної тематики. Як показали результати представленого в цій книзі колективного психологічного дослідження, поруч з більш відомими формами духовності, таких як педагогічна, моральна, мистецька, наукова, культурна, релігійна, технічна, економічна, побутова, можливе вивчення й розвиток таких її індивідуальних структурно-особистісних форм як комунікаційна, мотиваційно-сміслова, характерологічна, рефлексивна, досвідна, інтелектуальна, психофізіологічна, психосоматична з відповідними для кожної з них духовними функціями і продуктами.

Висловлюємо сподівання, що розроблений на засадах духовно-особистісного підходу емпіричний інструментарій дослідження духовної

культури педагогічних працівників, зокрема певні опитувальники та психологічні засоби і методики її розвитку буде корисним для використання у роботі вчителів, соціальних педагогів, шкільних психологів, науковців, викладачів вищої школи, майбутніх педагогів, а також широкого загалу дорослих, які зацікавлені у власному самопізнанні, духовно-особистісному саморозвитку та професійній самореалізації.

Безперечно, подана книга не вичерпує всіх аспектів складної, багатогранної проблеми духовного самопізнання і саморозвитку особистості в цілому та педагогічного персоналу, зокрема. Подальшої теоретичної розробки і практичного вивчення потребують глибинні зв'язки між духовним, соціальним і біологічним у природі людини та їх розвиток у професійній діяльності, психологічні механізми ціннісного опосередкування поведінки педагога в різних типах професійно-проблемних ситуацій; особливості формування й прояву духовно-творчої діяльності особистості у контексті педагогічної професії та як в умовах цієї одухотвореної педагогічної діяльності формується духовна культура педагогічного персоналу й учнівської молоді. Ці та інші проблеми становлять перспективу подальшої науково-дослідної та педагогічно-експериментальної співпраці науковців та педагогічних працівників.

Додаток 6. Методика „Шляхом Добра, Краси, Істини, Любові”

Анотація: Методика самовдосконалення особистості в колективі розроблена на основі наукових психолого-педагогічних робіт І.А. Зязюна, Шалви Амонашвілі, В.В. Рибалки, Е.О. Помиткіна.

Методика „Шляхом Добра, Краси, Істини, Любові” передбачає використання концептуальної моделі розвитку особистісно-професійної складової духовної культури педагогів та ієрархічної системи духовних цінностей особистості.

Мета: активізувати потребу в самопізнанні, самовдосконаленні та самореалізації у розвитку особистісно-професійної (компетентнісної) складової духовної культури педагогів; зрозуміти себе і оточуючий світ;

навчитись об'єктивно оцінювати себе та накреслити реальні шляхи самовдосконалення.

Зміст вправ: На першому етапі проведення методики «Шляхом Добра, Краси, Істини, Любові» проводиться презентація і обговорення психолого-педагогічних робіт Шалви Амонашвілі, І.А. Зязюна, В.В. Рибалки, Е.О. Помиткіна. Пропонується визначення слів „духовна культура”, „цінності особистості”, „духовні цінності педагога”, „особистісно-професійна складова духовної культури”, „добро”, „краса”, „істина”, „любов”, „духовно-моральний стандарт”, „кодекс вчителя”.

На другому етапі запрошуються два педагога до дошки, які окремими словами, символами, знаками, цифрами пишуть про себе інформацію, висвітлюючи головні події та цінності свого життя.

Всі вчителі малюють свій герб, пишуть девіз свого покликання, розповідають по черзі про себе, презентуючи своє ставлення до життя, колег, дітей.

На третьому етапі група педагогів намагаються сформулювати разом найкращі особистісні якості, визначити особистісно-професійну складову духовної культури вчителя і означити якості, риси характеру, що допомогли б їм стати більш досконалими.

На четвертому етапі вчителям пропонують перелік необхідних духовних та професійних якостей педагогічного працівника. Педагоги дають оцінку (по чотирьох бальній шкалі) собі і колегам, які розповідали про себе біля дошки та відповідали на запитання.

Після оцінювання та аналізу особистісно-професійної складової духовної культури педагоги можуть по черзі подякувати присутнім за відвертість, виписати собі риси характеру та якості, які слід покращити.

Результати методики аналізуються і зберігаються у психолога для відстеження динаміки особистісного розвитку і визначення нових напрямів самовдосконалення.

На п'ятому етапі педагоги працюють над складанням проекту духовно-морального кодексу вчителя і презентують свою версію колегам. Після дискусій і обговорення приймається „Духовно-моральний кодекс педагога”.

Психологічний коментар:

Під час реалізації методики відбувається актуалізація особистісно-професійної складової духовної культури і цінностей педагога в підструктурах:

спілкування – здатність до міжособистісного спілкування з різними віковими категоріями людей, уміння встановлювати психологічний контакт, вміння логічно і точно висловлювати свої думки, вміння проявляти співчуття, емпатію у процесі комунікації;

спрямованості: бажання приносити добро, користь ближнім, країні, світу своєю роботою, інтерес до духовно-культурних цінностей, до моральних засад життя людей;

характеру – доброта, любов до дітей і педагогічної професії, вольові якості, доброзичливість, чуйність, врівноваженість, вимогливість до себе, принциповість, толерантність, об'єктивність, людяність, щирість, старанність, сумлінність, надійність, вимогливість, принциповість, дисциплінованість, витривалість, вміння володіти собою, пунктуальність у роботі, відповідальність перед Богом, людьми та власною совістю тощо;

самосвідомості (головний, рефлексивний стрижень особистості) – здатність об'єктивно оцінювати себе та оточуючих, самоусвідомлення образу „Я”, образу професії педагога, самосприйняття, самооцінювання, рефлексія наявного і потрібного рівнів професійної компетентності;

досвіду – здатність до узагальнення духовно-культурних знань, умінь, досвіду; розсудливість, винахідливість, передбачливість; хист швидко набувати додаткової компетентності з метою розв'язання складних психолого-педагогічних проблем;

інтелекту – пізнавальна спроможність; оцінювання складних педагогічних ситуацій та ретельний аналіз проблем, вміння бачити зв'язки в навколишньому світі і своє місце у Всесвіті, здатність організувати необхідні психолого-педагогічні дії, здібність до поєднання різних точок зору, поглядів, до творчого синтезу; здатність до тривалого збереження та оперативної актуалізації у пам'яті необхідної інформації у потрібний момент;

психофізіології педагога – врахування індивідуально-типологічних можливостей кожної особистості, темпераменту, стану нервової системи, швидкості і адекватності орієнтовних реакцій.

Отже, обираючи професію педагога, необхідно мати щиру любов до дітей, педагогічної професії та знати, враховувати свої індивідуально-психологічні

особливості під час навчально-виховного процесу, щоб досягти успіху і запобігти професійне вигорання.

Професія вчителя – найвідповідальніша і найкраща, тому що дозволяє доторкнутися до серця, душі учня, передати знання, досвід, вказати шлях до саморозвитку, допомогти вихованцю визначити сенс життя, здобути фундаментальну духовну, моральну, культурну основу.

Якщо особистість педагога постійно працює над самопізнанням, самовдосконаленням, над пошуком Істини, Добра, Краси, Любові, якщо мета життя спрямована на саморозвиток та на допомогу потребуючим, дбайливе ставлення до дітей, буття та до всього живого, то можна говорити, що така людина має вищий рівень свідомості, сформованість духовних цінностей, розвинуті складові духовної культури. Але шлях до досконалості – безперервний, безупинний, тому ніколи не потрібно зупинятись на досягнутому, не повертатись до егоцентричних, примітивних потреб, коли людина перестає враховувати інтереси інших.

Подальші дослідження у цьому напрямі передбачають розробку відповідних методичних рекомендацій педагогічним працівникам.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Аверинцев С.С. Софія - Логос. Словник. 3-е видання. – К.: Дух і літера, 202 с.
2. Андрущенко В.П. Цінності вищої педагогічної освіти в контексті соціокультурного поступу / В. Андрущенко, Л. Вовк //Пам'ять століть. Україна. — 2006. — №3/4. — С. 9—24.
3. Анцыферова Л.И. Мудрость и ее проявления в разные периоды жизни человека / Л.И. Анцыферова // Психол. журнал. □ 2004. – Т. 25. □ № 3. □ С. 17–24.
4. Анцыферова Л.И. Связь морального сознания с нравственным поведением человека (по материалам исследований Лоуренса Колберга и его школы) / Л.И. Анцыферова // Психол. журнал. – 1999. – Т. 20. – №3. – С. 5–17.

5. Аристотель. О душе / Сочинения в четырех томах. Том 1. Ред. В.Ф. Асмус. – М.: Мысль, 1976. – С. 369-450.
6. Артамонова Е.И. Философско-педагогические основы развития духовной культуры учителя: автореф. дис. на соискание учен. степени докт. пед. наук: спец. 13.00.01 «Общая педагогика» / Е.И. Артамонова – М., 2000. – 40 с.
7. Балл Г.О. Орієнтири сучасного гуманізму (в суспільній, освітній, психологічній сферах): Вид. 2-е, доповнене / Г.О. Балл. – Житомир: Вид-во «Волинь», 2008. – 232 с.
8. Балл Г. Парадигма діалогу і проблема прилучення до наукової культури // Професійна освіта: педагогіка і психологія: Українсько-польський щорічник / За ред. Т. Левовицького, І. Вільш, І. Зязюна, Н. Ничкало. – Ченстохова-Київ, 1999. – С. 335-347.
9. Балл Г.О. Психологічні аспекти гуманізації суспільних відносин у контексті парадигми діалогу // Діалогічність як форма існування і розвитку особистості: Монографія / За заг. ред. Г.О. Балла, М.В. Папучі. – Ніжин: Міланік, 2007. – С. 5-16.
10. Балл Г. Система принципів раціогуманізму / Г. Балл // Психологія і суспільство. – 2011. – № 4. – С. 16–32.
11. Бастун М.В. Культурологічний підхід в освіті як засіб соціалізації особистості майбутнього педагога / М.В. Бастун// Вісник Київського Національного університету імені Тараса Шевченка / Психологія. Педагогіка. Соціальна робота: Зб. наук. праць. – К., 2012 - № 6. – С. 37-39.
12. Бачинин В.А. Духовная культура личности. - М.: Политиздат, 1986. – 111 с.
13. Бех І.Д. Виховання особистості: Сходження до духовності: Наук. видання. К.: Либідь, 2006. – 272 с.
14. Библер В.С. Самостоянье человека. - Кемерово: Алеф, 1993. – 96 с.
15. Библер В.С. На гранях логики культуры. Книга избранных очерков. М.: Русское феноменологическое общество, 1997. – 440 с.
16. Бодалёв А.А. Вершина в развитии взрослого человека: характеристики и условия достижения. — М.: Флинта: Наука, 1998. — 168 с.

17. Боришевський М.Й. Дорога до себе: Від основ суб'єктності до вершин духовності: монографія / Мирослав Боришевський.— К.: Академвидав, 2010. — 416 с.
18. Боришевський М.Й. Духовні цінності як детермінанта розвитку та саморозвитку особистості / М.Й. Боришевський // Психолого-педагогічні засади розвитку особистості в освітньому процесі: Матеріали методологічного семінару АПН України 19 березня 2008 р. — К., 2008. — С. 55–63.
19. Боус Г. Н. Способы номинации понятий духовной сферы человека: (на материале православного вероисповедания) / Г.Н. Боус // Духовная сфера деятельности человека. — Саратов, 1996. — С. 48-53.
20. Вінник Н.Д. Методика "Духовна культура особистості педагога" [Текст] / Н.Д. Вінник // Практична психологія та соціальна робота : щоміс. наук.-практ. освітньо-метод. журн. / Ін-т психології ім. Г. С. Костюка АПН України. — К. : Социс-прес, 2012. — N 10. — С. 36–41
21. Выготский Л.С. Сознание как проблема психологии поведения // Л.С. Выготский Психология развития человека. — М.: Изд-во Смысл; Изд-во Эксмо, 2005. — С. 18-40.
22. Гегель Г.В. Феноменология духа: собр. соч.: [в 14-ти т.] / Г.В. Гегель: — М.: Соцэкгиз, 1959. — Т. 4. — 440 с.
23. Гжегорчик А. Духовная коммуникация в свете идеала ненасилия// Вопросы философии.— 1992.— №3.— С. 54—64.
24. Гончаренко С.У. Зміст загальної освіти і її гуманітаризація / С.У. Гончаренко // Неперервна професійна освіта: проблеми, пошуки, перспективи / За ред. І.А. Зязюна. — К.: Віпол, 2000. — С. 81-107.
25. Давыденко В. Основные начала религиозно-морального воспитания / В. Давыденко // Изд. 2. — Харьков, 1905. — 194 с.
26. Духовна культура як основа професійної майстерності педагога: проблема формування та розвитку : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філософ. наук: спец. 09.00.10 «Філософія освіти»/ О.М. Переheyда. — К., 2009. — 17 с. — укр.
27. Духовный мир человека / Сост.А.В. Коротнян. —Л. Лениздат,1986—206 с.

28. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; гол. ред. В.Г. Кремень. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
29. Зеньковский В.В. Об образе Божьем в человеке / Зеньковский В.В. // Вопросы философии. – 2003. – № 12. – С. 147-161 (Вперше опубліковано 1931 року).
30. Зязюн І.А. Гуманістична стратегія теорії і практики навчального процесу / Іван Зязюн // Рідна школа. – К.: Освіта, 2000. – № 8. – С. 8-13.
31. Зязюн І.А. Духовна еліта у суспільстві: інтелігентність і громадянськість / Іван Зязюн // Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти: зб. наук. пр.: [у 2-х ч.] / за ред. Л.Л. Товажнянського, О.Г. Романовського; НТУ «ХП». – Х., 2003. – Ч. 1(5). – С. 32–42.].
32. Зязюн І.А., Сагач Г.М. Краса педагогічної дії. Навч. посібник для вчителів, аспірантів, студентів середніх та вищих навч. закладів. - К.: Українсько-фінський ін-т менеджменту і бізнесу, 1997. – 302 с.
33. Зязюн І.А. Педагогіка добра: ідеали і реалії: [наук.-метод. посібник] / І.А. Зязюн. – К.: МАУП; 2000. – 312 с.
34. Зязюн І.А. Філософія педагогічної дії: Монографія. – Київ-Черкаси: Вид від. ЧНУ імені Богдана Хмельницького, 2008.- 608 с.
35. Ипполитова Н.В. Развитие духовной культуры будущих учителей в процессе профессиональной подготовки // Вестник Иссик-Кульского университета. Ч.П. – 2007. – №18.– С. 116-119.
36. Карпова Л. Особливості духовного впливу усного слова// Людмила Карпова/ Рідна школа. – 2000. – №11 (850). – С. 23-25
37. Киричук О.В., Киричук В.О., Киричук В.В. Народження та зростання духовної особистості: теорія, діагностика, тренінг: науково-методичний посібник/ Інститут обдарованої дитини АПН України.- К.: Либідь, 2008.- 90 с.
38. Корякина Н.А. Формирование духовной культуры учителя в системе послевузовского образования: на традициях народной педагогики якутов: автореф. дис. на соискание учен. степени канд. пед. наук: спец. 13.00.01 «Общая педагогика» / Н.А. Корякина // – Якутск, 2010. – 35 с.

39. Кремень В.Г. Філософія людиноцентризму в освітньому просторі. - 2-е вид. – К.: Тов. «Знання» України, 2010.- 520 с.
40. Лосев А.Ф. Дерзание духа. – М.: Политиздат, 1988.- 366 с.
41. Мень А. Мировая духовная культура. – М.: Фонд имени Александра Меня, 2005. – 250 с.
42. Онищенко В.Д. Філософія духа і духовного пізнання: Християнсько-філософська ноологія. – Львів: Лотос, 1998. – 338 с.
43. Павлик Н.В. Психодіагностика особливостей характеру майбутнього педагога: метод. рек. / Наталія Павлик. – К.: Логос, 2013. – 47 с. – Бібліогр.: с. 46-47.
44. Папуча М.В. Внутрішній світ людини та його становлення: [наукова монографія] / М.В. Папуча. – Ніжин: Видавець Лисенко М.М.; 2011. – 650 с.
45. Педагогічна майстерність: Підручник / І.А. Зязюн, Л.В. Крамущенко, І.Ф. Кривонос та ін.; За ред. І.А. Зязюна. – К.: Вища школа, 1997. – 349 с.
46. Помиткін Е.О. Психологія духовного розвитку особистості: монографія.- К.: Наш час, 2007.- 280 с.
47. Психотерапия и духовные практики: подход Запада и Востока к лечебному процессу / сост. В. Хохлов; пер. с англ. Н. В. фон Бока]. – Мн.: «Вида – Н», 1998. – 320 с.
48. Радзімовська О.В. Роль комунікативної складової духовної культури педагога в актуалізації духовної обдарованості дитини / О.В.Радзімовська// Теоретико-методологічні питання розвитку загальної обдарованості особистості: Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 20-річчю заснування НАПН України, 13 березня 2012., м. Київ. –К.: ТОВ «Інформаційні системи», 2012 р. – 154 с.
49. Рашковська В.І. Православна образотворча спадщина в розвитку духовності майбутнього вчителя: Монографія. – Полтава: «АСМІ», 2002. – 372 с.
50. Рибалка В.В. Аксиологічні основи психологічної культури особистості: Навч.-метод. посіб. / В.В. Рибалка – К.: АПН України, Ін-т пед. освіти і освіти дорослих; Ін-т обдарованої дитини; АПН і МОН України, Укр. наук-метод. центр практ. психології і соц. роботи. – Чернівці: „Технодрук”, 2009. – 228 с

51. Рибалка В.В. Психологія честі та гідності особистості: культурологічні та аксіологічні аспекти: науково-методичний посібник.- К.: ТОВ «Інформаційні системи, 2011. – 428 с.
52. Романенко Н.А. Духовна культура педагога як фактор самовизначення особистості // <http://festival21.org/stati-i-publikacii/duxovna-kultura-pedagoga-yak-faktor-samoviznachennya-osobiststi/>
53. Савчин М.В. Духовний потенціал людини: Монографія. – Івано-Франківськ: Вид-во «Плай» Прикарпатського ун-ту, 2001- 203 с.
54. Святитель Лука (Войно-Ясенецький). Дух, душа и тело. – Клин: Христианская жизнь, 2007.- 128 с.
55. Становських З.Л. Психологічні основи розвитку самомотивації педагога до духовного зростання / З.Л. Становських // Духовна культура педагога як умова розвитку інтелектуальної обдарованості старшокласників: матеріали круглого столу, 23 травня 2013 року, м. Київ. – К.: Інститут обдарованої дитини, 2013 – 218 с. – С. 44-52.
56. Степаненко І. Педагогічні виміри духовності у контексті мультикультурного суспільства // Міжкультурні комунікації та толерантність в освіті: Збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції. 5—6 жовтня 2007 р. К.: Вид-во НПУ імені М.П.Драгоманова. 2007. — С. 69—77.
57. Тимошук Г.В. Духовна культура вчителя як складова його професійної культури // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту. – 2011. – № 8. – С. 91 – 94.
58. Ткачова Т.М. Розвиток духовної культури особистості вчителя в системі методичної роботи закладів освіти міста: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти» /Т.М Ткачова. – Луганськ, 2004. – 20 с.
59. Хмелько И.С. Духовное общение – механизм взаимосвязи духовных отношений и духовной деятельности / Философская и социальная мысль. №4. – 1991. – С. 113 – 115.
60. Чепелева Н.В. Психологічна культура майбутнього вчителя. – К.: Знання УРСР, 1989. – 32 с.
61. Чернілевський Д.В. Духовна культура особистості: Навч. посіб.: Вид. 2-е, доповнене / Д.В. Чернілевський, О.В. Вознюк, О.А. Дубасенюк, С.Б.

Олійник, Т.І. Петракова, М.Ф. Рибачук, В.М. Синішин, О.В. Столяренко / За ред.. проф.. Д.В. Чернілевського. – Вінниця: АМСКП, 2010. – 460 с.

62. Шкіренко О.В. Духовна культура і цінності особистості як основа розвитку компетентнісної складової майбутнього професіонала /О.В. Шкіренко//Теоретико-методологічні питання розвитку загальної обдарованості особистості: Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції присвяченої 20-річчю заснування НАПН України, 13 березня 2012 р., М.Київ. – К.: ТОВ «Інформаційні системи», 2012. – С.143 –150.

63. Школа діалога культур. Идеи, опыт, перспективы. Под ред. В. С. Библера. – Кемерово, 1993. – 416 с.

64. Шюрман Гайнц. Духовна праця / Переклад з нім. Н. Лозинська. – Львів: Свічадо, 1999. – 72 с.

65. Юзвак Ж.М. Духовність: психологічні аспекти / Ж. М. Юзвак // Матеріали 4-х Костюківських читань (Київ, 25 верес. 1996 р.). – К.: Вид-во Док-К, 1996. – Т. 3. – В кн.: Українська психологія: сучасний потенціал. – С. 373-378.